

Віталій Куц,

кандидат юридичних наук, професор,
викладач Національної академії
прокуратури України,
заслужений юрист України

УДК 343.2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВЧИНЕННЯМ КОРУПЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ

Висвітлюються передбачені ч. 5 ст. 354 Кримінального кодексу України вимоги, необхідні для спеціального звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі вчиненням корупційного злочину. Звертається увага на імперативний характер такого звільнення за наявності відповідних передумови, підстави та умов його здійснення.

Ключові слова: корупційні злочини, кримінальна відповідальність, спеціальне звільнення, склад звільнення.

Актуальність публікації, що пропонується, обумовлена декількома чинниками, зокрема періодичними змінами редакції заохочувальної норми, що визначає підстави та умови такого звільнення; недосконалим формулюванням ч. 5 ст. 354 КК України, що закріплює цю норму, яка страждає надлишком оцінних понять; наявністю типових помилок при її застосуванні, а також відсутністю роз'яснень вищих судових інстанцій щодо цього виду звільнення.

У ході активізації антикорупційних зусиль вітчизняний законодавець суттєво обмежив можливості звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів, які вчиняють діяння з ознаками корупційного злочину. Щодо обвинувачуваних у вчиненні таких діянь осіб унеможливлено так зване загальне звільнення від кримінальної відповідальності, за виключенням звільнення у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК Украї-

ни). Водночас законодавець передбачив один випадок так званого спеціального виду звільнення, закріпивши його в ч. 5 ст. 354 КК України. Йдеться про звільнення особи, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, передбачену статтями 354, 368³, 368⁴, 369 та 369² КК України. Отже, при вчиненні особою діянь з ознаками інших корупційних злочинів вона не може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК України.

Оскільки звільнення зловмисника-корупціонера від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності не викликає труднощів, тому що здійснюється за загальними правилами, у пропонованій статті висвітлюються проблемні аспекти лише спеціального звільнення.

Метою статті є висвітлення так званого складу зазначеного звільнення, тобто комплексу кримінально-правових обста-

вин, необхідних для його застосування, а також деяких інших, пов'язаних з цим питань.

Звільненням від кримінальної відповідальності офіційно визнається врегульована кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством відмова держави від засудження особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, а, відповідно, й від застосування щодо неї установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, що здійснюється судом¹. Зазначене звільнення є формою реагування держави на вчинення діяння, що містить ознаки злочину, альтернативною кримінальній відповідальності.

Особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише у випадку, коли вона вчинила суспільно-небезпечне діяння, що містить склад конкретного злочину. Тому при застосуванні будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності перш за все встановлюється наявність складу злочину у вчиненому діянні. За його відсутності особа не звільняється від кримінальної відповідальності тому, що остання взагалі виключається. Це має місце у випадках малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), або коли суспільно-небезпечне діяння вчинене у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК України), чи особа на час вчинення такого діяння не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України). Не є звільненням від кримінальної відповідальності ненастання останньої через обставини, що виключають злочинність діяння, передбачені статтями розділу VIII Загальної частини КК України або деякими положеннями Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України).

Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності слід відрізнити від

її ненастання в результаті зворотної дії кримінального закону, що скасовує кримінальну протиправність діяння.

Для правильного застосування кримінально-правової норми про звільнення від кримінальної відповідальності, крім зазначеного вище, необхідно з'ясувати *кримінально-правову природу* розглядуваного явища, а також визначений у ч. 5 ст. 354 КК України комплекс обставин, необхідних для його здійснення, до якого включають: *передумову, підставу та умови* такого звільнення. Без інформації про них уявлення про таке звільнення буде неповним.

З'ясовуючи *кримінально-правову природу* спеціального звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі вчиненням діяння, що містить склад корупційного злочину, перш за все слід пам'ятати, що визнання такого звільнення формою реалізації кримінальної відповідальності, про що інколи йдеться в коментарях кримінального законодавства, є помилковим. У разі звільнення кримінальна відповідальність не настає, адже відсутнє засудження суб'єкта кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду. За відсутності самої відповідальності звільнення від неї неможливе, адже немає від чого звільнятися. Звільнення від кримінальної відповідальності за своєю кримінально-правовою природою є *іншим кримінально-правовим засобом* реагування на вчинення кримінального правопорушення. Таке звільнення будучи альтернативною кримінальній відповідальності, знаходиться поза її межами.

Щодо комплексу обов'язкових обставин, необхідних для звільнення від кримінальної відповідальності, зазначимо що його допустимо іменувати складом звільнення за аналогією зі складом злочину як сукупність обставин, що уможливають кримінальну відповідальність. До складу звільнення доцільно включати три обставини: *передумову, підставу та умови* його здійснення.

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму ВС України від 23 грудня 2005 р. № 12 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності слід вважати обставину що дозволяє лише ставити питання про нього. Традиційно законодавець ухиляється від визначення такої передумови в законі, віддаючи це на «відкуп» кримінально-правовій теорії, яка зазвичай продукує неоднозначні висновки з цього приводу. Через це на практиці передумові звільнення від кримінальної відповідальності не приділяється належна увага.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності, як і підставою будь-чого іншого, є *причина* його застосування замість кримінальної відповідальності. На відміну від передумови, *підстава* звільнення від кримінальної відповідальності завжди тим чи іншим чином знаходить своє відображення у відповідній статті КК України. Важливо не плутати її з умовами звільнення, що часто спостерігається в спеціальній літературі та на практиці.

Але наявності передумови та підстави для звільнення від кримінальної відповідальності недостатньо. Для його здійснення необхідна наявність ще й низки *умов*, тобто обставин, визначених у відповідній статті КК України. Такими умовами є обставини переважно формального характеру, що, не породжуючи відповідне явище, лише сприяють його прояву. На відміну від підстави, зазначені обставини легко піддаються корегуванню з боку законодавця, про що свідчать періодичні зміни відповідних положень КК України.

Тепер більш детально розглянемо елементи складу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі вчиненням діяння з ознаками корупційного злочину.

Передумовою такого звільнення доцільно вважати *необхідність реагування на вчинення кримінального правопорушення засобами, що не входять до змісту кримінальної відповідальності*. Іншими словами, передумовою такого

звільнення є неможливість застосування кримінальної відповідальності через обставини, зазначені в ч. 5 ст. 354 КК України. Саме через неможливість застосувати кримінальну відповідальність постає питання про її заміну іншим засобом реагування, оскільки виключити кримінальну відповідальність взагалі неможливо через відсутність підстав для цього, а проігнорувати факт вчинення діяння з ознаками корупційного злочину означало б порушити принцип невідворотності кримінально-правового реагування на кримінальне правопорушення.

На відміну від передумови, *підстава* звільнення від кримінальної відповідальності знайшла своє відображення в ч. 5 ст. 354 КК України. Вона виражена словами: «Особа... добровільно заявила про те, що сталося... та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку». Тобто *підставою* такого звільнення фактично виступає своєрідне *діяльне каяття* суб'єкта, який вчинив визначене у цій частині ст. 354 КК України корупційне кримінальне правопорушення, не вдало назване злочином¹. Саме вказане діяльне каяття є тією первинною безпосередньою причиною, що породжує необхідність застосувати замість кримінальної відповідальності інший засіб реагування на вчинення корупційного правопорушення у вигляді звільнення від такої відповідальності.

Отже, *заява* про вчинення діяння з ознаками корупційного злочину насамперед має бути *добровільною*, тобто здійсненою суб'єктом за відсутності будь-якого примусу. При цьому рекомендацію чи пораду здійснити таку заяву, висловлену будь-ким, не слід вважати примусом. Добровільна заява, про яку йдеться у ч. 5 ст. 354 КК України, може бути виражена у будь-якій формі: усно, письмово, передана різноманітними засобами комунікації. Для визнання заяви добровільною не має значення час її здійснення: безпосередньо після вчи-

¹ Злочином таке діяння стане лише з моменту набуття законної сили обвинувальним вироком суду.

нення зазначеного діяння або через деякий час після його вчинення.

Активним сприянням розкриттю вчинення діяння з ознаками корупційного злочину відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 слід вважати надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи.

Активне сприяння розкриттю діяння з ознаками корупційного злочину проявляється в участі особи в збиранні доказів, допомозі в організації та проведенні слідчих дій, відшуканні знярядь та предметів вчинення такого діяння, викритті інших співучасників його вчинення, встановленні причин та умов, що сприяли його вчиненню, наданні допомоги у розшуку майна, здобутого в результаті вчинення такого діяння, тощо. Особа, яка вчинила діяння з ознаками корупційного злочину, має надавати відповідним органам інформацію, що раніше була їм невідома.

Результативність зазначеного сприяння не впливає на звільнення особи від кримінальної відповідальності, тобто якщо допомога особи не призвела до позитивного результату, це не повинно перешкоджати застосуванню звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення діяння з ознаками корупційного злочину.

У тому випадку, коли діяння з ознаками корупційного злочину вчинено у співучасті, активне сприяння його розкриттю повинно здійснюватись всіма учасниками, а не одним із них. Якщо лише одним — звільненню від кримінальної відповідальності підлягає лише він, а не інші співучасники.

Завершальним елементом складу звільнення від кримінальної відповідальності, як визначено в законі комплексу обставин, що дозволяють його здійснити, є *умови* такого звільнення. Сукупність останніх також визначено у ч. 5 ст. 354 КК України.

Першою умовою звільнення є вчинення діяння, передбаченого не будь-якою

статтею КК України, а лише однією чи декількома із числа названих у ч. 5 ст. 354. Сьогодні такими діяннями є ті, що передбачені статтями 354, 368³, 368⁴, 369, 369² КК України. Але підхід законодавця щодо того, на які кримінальні правопорушення поширювався такий вид звільнення від кримінальної відповідальності, був неоднаковим. Зазначене слід враховувати при здійсненні звільнення. Зокрема, важливо враховувати, яка редакція заохочувальної кримінально-правової норми була чинною на момент вчинення якогось із діянь, передбачених статтями 354, 368³, 368⁴, 369 та 369² КК України. При цьому в процесуальних документах кримінального провадження слід посилається на зазначені норми саме в тій редакції, в якій вони діяли на час вчинення діяння з ознаками корупційного злочину. Відсутність такого посилання не буде враховувати положення ст. 5 КК України про зворотню дію кримінального закону в часі. При цьому слід враховувати всю сукупність елементів складу звільнення, що були необхідними для його здійснення на той час.

Наступною необхідною умовою у цьому випадку є те, щоб заяву про вчинене діяння з ознаками корупційного злочину було зроблено не будь-кому, а лише *органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру*. Встановити коло таких осіб можливо на підставі аналізу положень КПК України. Так, відповідно до ч. 4 ст. 22 цього Кодексу, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватись слідчим за погодженням з прокурором. Таким чином, добровільна заява про вчинення діяння з ознаками корупційного злочину (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди) *може адресуватися прокурору або органу досудового розслідування*.

Ще однією умовою спеціального звільнення за ч. 5 ст. 354 КК України є те, що заява про вчинення діяння з озна-

ками корупційного злочину повинна бути поданою у визначені строки, а саме: після вчинення такого діяння, але до отримання відповідним органом інформації про це кримінальне правопорушення з інших джерел.

Завершальною умовою спеціального звільнення за ч. 5 ст. 354 КК України є те, щоб пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені не стосовно до осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 КК України, в якій називаються: посадові особи іноземних держав, іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах, посадові особи міжнародних організацій, а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів. Це означає, що при вчи-

ненні пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди зазначеним вище особам навіть за наявності передумови, підстави та інших умов звільнення від кримінальної відповідальності, таке звільнення є неможливим.

Висновок. Для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі вчиненням діяння з ознаками корупційного злочину слід враховувати визначені вище передумову та підставу його здійснення, а також передбачені ч. 5 ст. 354 КК України умови такого звільнення. Відсутність одного з названих елементів складу звільнення виключає можливість його реалізації.

За наявності передумови, підстави та умов зазначене звільнення є обов'язком, а не правом суду, що зазвичай реалізується з ініціативи органів досудового розслідування чи прокурора.

Куц Виталий. *Уголовно-правовые аспекты освобождения от ответственности в связи с совершением коррупционного преступления.*

Освещаются предусмотренные ч. 5 ст. 354 Уголовного кодекса Украины требования, необходимые для специального освобождения от уголовной ответственности в связи с совершением коррупционного преступления. Обращается внимание на императивный характер такого освобождения, при наличии соответствующих предпосылки, основания и условий его осуществления.

Ключевые слова: коррупционные преступления, уголовная ответственность, специальное освобождение, состав освобождения.

Kuts Vitaliy. *Criminal-legal aspects exemption from liability as a result of commission corruption crimes.*

The article emphasizes that its relevance is due to the fact that the legislation on exemption from criminal liability as a result of commission of a corruption crime is periodically changes. In particular, the reasons and conditions for its implementation change, which requires an appropriate reboot in the activities of law enforcement. Despite periodic changes, the wording of the legislative provisions on the exemption from criminal liability of corrupt officials remains imperfect. The corresponding article of the Criminal Code of Ukraine suffers from an excess of appraisal concepts. In turn, this entails the occurrence of errors in its application. At the same time, there are no explanations of the higher courts on this norm.

The article deals with the composition of exemption from criminal responsibility in connection with the commission of a corruption crime. It is noted that the legislator sharply restricted the possibility of general liberation, leaving only one of its kind — in connection with the expiration of the statute of limitations. There was also one type of special exemption: with a promise, offering, or giving undue benefits.

Since there are no difficulties in applying general exemption, the article deals only with special exemption. It is proposed to include in its composition three elements: the precondition, the basis and conditions for such release. Each of them is analyzed in detail, and also a distinction is made between them. In the end, attention is drawn to the imperative nature of this exemption, given the appropriate prerequisites, the basis and conditions for its implementation.

Keywords: corruption crimes, criminal liability, special exemption, corpus of exemption.